

ОСНОВНІ НАПРЯМИ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ КУЛЬТУРНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

МАЦЬКЕВИЧ Микола Михайлович - кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького

УДК 342.56

В данной научной статье автор освещает особенности научного исследования проблемы культурных прав и свобод человека и гражданина в Украине. По результатам исследования автором систематизированы и обобщены основные подходы к пониманию конституционных культурных прав и свобод личности, которые обоснованы в современной юридической науке, а также установлено неисследованные аспекты данной проблемы.

Ключові слова: право, свобода, культурні права і свободи громадян України, юридичне закріплення культурних прав особи, дослідження культурних прав і свобод особи.

Постановка проблеми

Сучасний стан розвитку права, правової системи висвітлив значну кількість нагальних проблем, які стосуються основ державного та суспільного ладу, перспектив розвитку демократії, утвердження ідеалів рівності та свободи, проголошених як основні цінності в Основному Законі України, що зумовило актуальність усього кола питань у сфері осмислення проблематики конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Слід зазначити, що проблема конституційних прав і свобод особи досліджувалась у наукових працях, які виконали Є.В. Білозьоров, В.О. Боняк, Н.В. Вітрук, С.Д. Гусарев, М.В. Давидова, А.М. Колодій,

О.Р. Копієвська, С.Л. Лисенков, І.І. Мотиль, Н.М. Оніщенко, О.В. Пушкіна, П.М. Рабінюк, О.В. Скрипнюк, В.М. Тертишник, В.Л. Федоренко, Н.С. Фесенко, Ю.С. Шемшученко, Ю.Л. Юринець та інші науковці.

Водночас на окрему увагу заслуговують наявні наукові розробки у сфері юридичного закріплення культурних прав і свобод людини і громадянина, які є науковою та науково-методичною основою для подальших досліджень у цій сфері, а також для розробки та обґрунтування практичних рекомендацій з питань юридичного закріплення конституційних культурних прав і свобод особи.

Постановка завдання

Метою даної наукової статті є науковий аналіз та подальша систематизація наявних у юридичній науці підходів до розуміння конституційних культурних прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Фундаментальні політичні зміни в нашій державі обумовлені інтеграцією країни в русло загальних демократичних процесів світового розвитку. Головними складовими цих перетворень виступають інтереси людини, її права та свободи, адже зміни в економічній, політичній, соціальній, духовній сферах життя суспільства пов'язані з благополуччям кожного. Конституційне визнання людини та її прав найвищою цінністю

в державі вимагає створення в країні умов, які забезпечать безперешкодну реалізацію кожного суб'єктивного права. Важливим елементом системи конституційних прав та свобод людини і громадянина в Україні є культурні права та свободи [3, с.4].

У зв'язку з цим, перед історико-теоретичними та галузевими юридичними науками сьогодні постає важливе завдання з оновлення свого змісту, переорієнтації на осмислення державно-правової реальності під кутом загальноновизнаних взірців демократії, функціонування соціальної й правової державності, механізмів забезпечення та захисту прав і свобод людини та громадянина [11, с. 7].

Одним з перших вітчизняних науковців, хто привернув увагу до проблем природи культурних прав і свобод, був С. Л. Лисенков. Наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. одним з напрямів його наукового інтересу безпосередньо стають конституційні культурні права та свободи громадян. Наукова спадщина правника значною мірою стала орієнтиром і підґрунтям цього наукового дослідження та сприяла вирішенню низки завдань.

Вплив тогочасних умов не тільки на соціально-економічні, політичні, але й духовні процеси досліджував М. В. Вітрук. Учений одним з перших серед радянських правників розглянув культурні права як самостійний вид прав і свобод громадян відокремлено від соціально-економічних [4, с. 16]. У свою чергу, Г. П. Ємельянов, уточнюючи класифікацію конституційних прав і свобод радянських громадян, виокремлює соціально-культурні права та свободи й аналізує їх природу і гарантії [5, с. 94].

Характеризуючи філософський рівень пізнання конституційних культурних прав і свобод, необхідно звернути увагу, що з усіх видів прав філософа, насамперед, цікавлять „права людини”, тобто ті, що належать людині як такій, чи суб'єктивні права, на володіння якими може претендувати кожна людина незалежно від обставин. Значення прав людини як найважливішого легітимізаційного принципу сучасного правопорядку вимагає більш глибокого дослідження та філософсько-антропологічного й антрополо-

гічно-правового обґрунтування культурних прав людини як ідеї та інституту [2, с. 162].

Основний принцип обґрунтування культурних прав людини з антропологічних позицій виражається в такому девізі: „Людина як людина повинна мати право”. Це право вона повинна мати для того, щоб не загрузнути в трясовині повсякденності. При цьому вона повинна мати його як людина – не як „богоподібна істота”, не як „надлюдина”, а саме як людина, а отже, істота недосконала, „приземлена”, що посідає середнє становище між „досконалістю добра” і „низькістю зла”, між святим і звіром. Це право аж ніяк не забезпечує їй гарантований рух до нового, а лише не дозволяє опуститися нижче визначеної межі, за якою закінчується людське. Культурні права людини мають антропологічну основу у внутрішній мірі прагнення людини до ризику і новачій, що полягає у прагненні зберегти себе, свою екзистенцію. У моральному плані це прагнення зберегти себе виявляється вищим, ніж досягти успіхів в освоєнні все нових і нових життєвих вершин [2, с. 165].

Серед досліджень основних положень сучасної української доктрини конституційних прав і свобод людини та громадянина, їх гарантій необхідно виокремити науково-практичні коментарі до II розділу Конституції України [7]. У них конституційні норми, що закріплюють культурні права та свободи людини і громадянина, тлумачаться крізь призму відповідних світових та європейських стандартів [6, с.220 – 233].

Пріоритет і першість у вивченні конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина належить С. Л. Лисенкову.

У свою чергу О. В. Пушкіна в монографічній праці „Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення” поряд з аналізом історико-правових джерел становлення поняття системи прав людини, обґрунтуванням концептуальної основи системної інтерпретації прав і свобод людини та громадянина, висвітленням базових підходів і способів конституційно-правової фіксації прав людини в сучасній конституційній практиці та розглядом низки інших важливих питань охарактеризувала основні гру-

пи, що конституують систему прав і свобод людини та громадянина, у тому числі конституційні культурні права та свободи [12, с. 199 – 211]. Як зазначає О. В. Пушкіна, базовим серед конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина є право на освіту, що органічно поєднується з правом користування культурною спадщиною та правом на творчу діяльність. Водночас, говорячи про існування прямої залежності між об'єктивними можливостями держави забезпечувати конституційні економічні, соціальні та культурні права і свободи людини, не можна робити висновок про штучну або ж відносну природу цих прав людини, оскільки, як і права першого покоління, ці права мають усі ознаки універсальності, які потрібно забезпечити [12, с. 366].

При цьому О. Р. Копієвська, досліджуючи культурну функцію держави в контексті національного державотворення, стверджує, що серед численних теоретичних і практичних проблем права однією з найактуальніших є проблема конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні. Загальноновизнаним є те, що людина в державі має значну кількість прав і свобод. Будучи учасником багатоманітних суспільних відносин, людина використовує ці права для задоволення своїх потреб, здійснення певної мети. У цілому права людини – вельми складне, багатоманітне поняття. З погляду юридичного змісту, право людини – це можливі норми поведінки, гарантовані юридичними нормами, а також етичними, політичними, культурними правилами і принципами [8, с. 43]. Водночас, О. Р. Копієвська констатує, що в сучасних наукових доробках вітчизняних і зарубіжних авторів щодо теоретичних основ і практичної реалізації саме культурних прав і свобод людини та громадянина дослідження проводилося вкрай обмежено [8, с.44]. У сучасному розумінні, продовжує О. Р. Копієвська, права людини – це невід'ємна властивість, найбільш суттєві можливості поведінки та розвитку людини, котрі визначають норми її свободи [8, с. 46]. Право людини на розвиток і реалізацію своїх творчих здібностей, доступ до культурних надбань і практики збереження культурно-історичної спадщи-

ни визначається як культурне право людини. На жаль, вітчизняні дослідження з цієї проблематики обмежуються тільки визначенням понять культурних прав, а природа, властивості, реалізація цього феномена вивчені недостатньо [8, с. 47].

Разом з тим, слід назвати монографію І. І. Мотиля, присвячену осмисленню процесів гуманізації, демократизації діяльності української держави, соціальної спрямованості її внутрішніх функцій в умовах поглиблення політичної і правової реформи [10]. Дослідник серед внутрішніх функцій сучасної української держави виокремлює функцію сприяння розвитку культури та виховання, під якою пропонує розуміти напрям у діяльності держави, зумовлений правом і спрямований на правове та організаційне забезпечення культурних прав людини, виховання громадян на демократичних принципах справедливості, свободи, гласності, плюралізму, відкритості, загальнолюдських цінностей. Ця функція покликана розв'язувати питання розвитку культури, освіти, науки, виховання громадян; створювати матеріальні, організаційні та правові гарантії реалізації культурних прав і свобод людини та громадянина – права на освіту, свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, право на свободу віросповідання. Сьогодні вкрай важливим є не тільки правове забезпечення піднесення культури громадян і виховання, а й, передусім, ідеологічне забезпечення проведення реформ [10, с. 107]. Цілком обґрунтовано І. І. Мотиль робить висновок, що захист культурних прав і свобод людини та громадянина становить зміст функції сприяння розвитку культури та виховання [10, с. 126].

Привертає увагу монографічна праця В. Л. Федоренка, у якій в контексті обґрунтування теоретико-методологічних основ системи конституційного права України здійснюється класифікація та систематизація інститутів відповідної галузі права. Зокрема В. Л. Федоренко стверджує, що важливим інститутом конституційного права є інститут конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні. Основною складовою частиною цього інституту є норми, що регулюють права, свободи та

обов'язки людини і громадянина, в тому числі й в культурній сфері. Вони визначають основні права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні та їх види, зокрема культурні, механізм реалізації і гарантії конституційних прав та свобод людини і громадянина в Україні [16, с. 484]. Інститут прав, свобод та обов'язків людини і громадянина іноді розглядають як самостійний інститут, який ще називають „гуманітарним правом” [16, с. 485].

Значну увагу культурним правам приділяє В. І. Акуленко в контексті вивчення питання становлення та розвитку законодавства про охорону і використання пам'яток культури в Україні (1917 – 1991 рр.) [1]. На думку вченого, охорона та використання історичної спадщини – це важлива галузь культурного розвитку, яка має неабиякий вплив на формування соціально-політичної активності, патріотичного й естетичного виховання людини. Загальний досвід людства, його історія увічнені в пам'ятках вітчизняної та світової культури, є джерелом сьогоденних знань і мистецтва. Охорона пам'яток духовної та матеріальної культури – складова частина національно-культурного відродження і відновлення історичної пам'яті українського народу, який обрав шлях будівництва демократичної правової держави [1, с.1].

Водночас Ю. Л. Юринець на підставі осмислення забезпечення культурних прав громадян засобами адміністративного права на рівні дисертаційного дослідження зазначає, що культурні права, які є однією з найважливіших складових загальних прав людини, зафіксовані в документах ООН, ЮНЕСКО, Ради Європи, в Конституції та законах України. Водночас, проблематика культурних прав, як і культури взагалі, перебуває на узбіччі інтересів вітчизняного суспільства, зокрема науки [17, с. 1].

Виходячи з теорій походження культури, Ю. Л. Юринець стверджує, що культурні права є власне природними правами. Адже зберегти себе, як вид у природі, людина може лише способами, відмінними від тих, за допомогою яких зберігають себе тварини. Такі способи надає культурна робота, яка в певних сенсах була для розвитку людини

важливішою, ніж фізична праця. Культурні права громадян – це важлива складова загальних прав, вони за своєю сутністю є природними правами. Забезпечення прав громадян, зокрема культурних, здійснюється адміністративно-правовими засобами у відносинах публічного управління в системі публічної адміністрації як ключових відносинах у забезпеченні державою прав громадян [7, с. 12].

Ґрунтуючись на сучасних методах пізнання, заснованих на філософії загальнолюдських цінностей, Ю. М. Соколенко приділив увагу дослідженню поняття та гарантій культурних прав і свобод людини та громадянина. Вчений визнає основні причини незадовільного гарантування культурних прав і свобод в Україні, націлює на подальше вивчення та вирішення саме цих проблем [14; 15].

В Україні з'явилися дисертаційні дослідження, присвячені окремим видам конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина. Варто звернути увагу на дисертацію В.О. Боняк та монографію, підготовлену на її основі, у якій досліджується конституційне право людини і громадянина на освіту та механізм його забезпечення в Україні. Вчений аналізує стан наукових розробок різних аспектів права на освіту, а також джерела міжнародного та національного права; формулює дефініцію конституційного права людини і громадянина на освіту, розкриває його сутність, з'ясовує основні ознаки; пропонує власне бачення змісту конституційного права кожного на освіту.

Дослідженню змісту та напрямів розвитку конституційного права людини і громадянина на освіту в Україні в контексті загальноцивілізаційного поступу та модернізації українського суспільства присвячено дисертацію К.М. Романенко „Конституційне право громадянина на освіту в Україні: стан і тенденції розвитку” [13]. У цій роботі аналізується конституційне право людини і громадянина на освіту в розрізі його соціальних детермінант, взаємозалежності соціальних та юридичних аспектів; здійснюється осмислення наукових підходів до інтерпретації сутності конституційного права на освіту як складової забезпечення демокра-

тичного розвитку суспільства та самоактуалізації особистості в сучасних умовах тощо.

Разом з тим, необхідно звернути увагу на кандидатську дисертацію Т. М. Мілової „Конституційне право людини і громадянина на свободу наукової творчості в Україні” [9]. Ця наукова праця присвячена осмисленню конституційного права людини і громадянина на свободу наукової творчості та проблем його реалізації в Україні. Автор досліджує поняття права на свободу наукової творчості, розкриває його характеристики за сутністю, змістом і формою, аналізує конституційно-правові проблеми реалізації цього права.

Висновки

На підставі аналізу основної кількості літературних джерел із проблематики конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина видається можливим зробити певні висновки:

1) необхідно констатувати той факт, що конституційні культурні права та свободи людини і громадянина перебувають у полі зору представників юридичної науки, а також науковців суміжних галузей соціально-гуманітарних знань. Такий довготривалий інтерес до цього предмета вивчення пояснюється тією функцією, яку виконують конституційні культурні права та свободи людини і громадянина в системі організації соціального життя, а також важливістю поставлених перед юридичною громадськістю завдань із розбудови державно-правових інститутів, забезпечення гармонійного розвитку суспільства та стабільності соціального життя;

2) видаються доцільними наявні дослідження конституційних культурних прав і свобод поділити на певні блоки знань за предметною належністю, у результаті чого можна виділити джерела філософського, теоретичного спрямування, а також галузевого, міжгалузевого та прикладного. Передбачається, що в кожному конкретному випадку суб'єкт наукового пізнання намагається вирішити власні дослідницькі завдання, виходячи з особливостей предмета та методу дослідження. Однак разом усі вони складають цілісну, хоча і розмаїту картину

одного з різновидів конституційних прав і свобод людини та громадянина, породженого фактом існування суб'єктивного права в його численних формах;

3) для встановлення міжгалузевих зв'язків між окремими блоками наукових знань з метою їх ефективного використання, подолання неузгодженості, прогалин у дослідженнях окремих аспектів конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина слід зміцнювати філософську та методологічну основу досліджень, привертаючи увагу до проблем розуміння сутності явищ, їх правової природи, встановлення між ними причинних зв'язків, виявлення міри можливого та необхідного в суб'єктивному праві, окреслення критеріїв для визначення меж свободи, справедливості тощо.

Література

1. Акуленко В. І. Становлення і розвиток законодавства про охорону і використання пам'яток культури в Україні (1917 – 1991 рр.): дис. на здобуття вченого ступеня канд. юрид. наук у формі наук. доп., що виконує також функції автореф.: спец. 12.00.01 „Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових вчень” / В. І. Акуленко. – К., 1992. – 33 с.
2. Антропология права: навч. посіб. / [В. І. Кушерець, В. М. Кравець, С. О. Мосьондз та ін.]; за ред. В. І. Кушереця. – К.: Знання України, 2011. – 223 с.
3. Боняк В. О. Конституційне право людини і громадянина на освіту в Україні : [монографія] / В. О. Боняк. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутріш. справ; Ліра ДТД, 2008. – 180 с.
4. Витрук Н. В. Правовой статус личности в СССР: [монография] / Н. В. Витрук. – М.: Юрид. лит., 1985. – 175 с.
5. Емельянов Г. П. Социально-культурные права и свободы и их гарантии / Г. П. Емельянов // Конституция СССР: проблемы государственного и советского строительства: материалы науч.-коорд. конф. (Звенигород, 16 – 18 января 1979 г.) / Отв. ред. Б. Н. Топорнин. – М.: Изд-во Ин-т государства и права АН СССР, 1980. – С. 93 – 96.

АНОТАЦІЯ

У даній науковій статті автор висвітлює особливості наукового дослідження проблеми культурних прав і свобод людини і громадянина в Україні. За результатами дослідження автором систематизовано та узагальнено основні підходи до розуміння конституційних культурних прав і свобод особи, які обґрунтовані в сучасній юридичній науці, а також встановлено недосліджені аспекти даної проблеми.

SUMMARY

In this research article, the author highlights the features of scientific research of cultural rights and freedoms of man and citizen in Ukraine. By the way of conclusion the author systematized and generalized basic approaches to understanding cultural constitutional rights and freedoms of person grounded in contemporary juridical scholarship and installed unexplored aspects of the problem.

6. Конституція України: науково-практичний коментар / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін.; Ред. кол. В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевий та ін. – Харків: Право; К.: Ін Юре, 2003. – 808с.

7. Конституція України: Офіц. текст: Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина: навч. посіб. / Авт.-укл. М. І. Хавронюк. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К.: А.С.К., 2003. – 384 с.

8. Копієвська О. Р. Культурна функція держави в контексті національного державотворення: [монографія] / О. Р. Копієвська. – К.: Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2010. – 272 с.

9. Мілова Т. М. Конституційне право людини і громадянина на свободу наукової творчості в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 „Конституційне право” / Т. М. Мілова. – К., 2008. – 21 с.

10. Мотиль І. І. Основні внутрішні функції української держави: [монографія] / І. І. Мотиль. – К.: ВБ Аванпост-Прим, 2008. – 184 с.

11. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. – Х.: Право, 2008. – Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України; за заг. ред. М. В. Цвірка, О. В. Петришина. – 726 с.

12. Пушкіна О. В. Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення: [монографія] / О. В. Пушкіна. – К.: Логос, 2006. – 416 с.

13. Романенко К. М. Конституційне право громадянина на освіту в Україні: стан і тенденції розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 „Конституційне право” / К. М. Романенко. – Х., 2008. – 24 с.

14. Соколенко Ю. Гарантії культурних прав і свобод громадян України / Ю. Соколенко // Право України. – 2004. – № 2. – С. 34 – 38.

15. Соколенко Ю. Поняття культурних прав і свобод людини та громадянина / Ю. Соколенко // Право України. – 2005. – № 2. – С. 27 – 32.

16. Федоренко В. Л. Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти: [монографія] / В. Л. Федоренко. – К.: Ліра-К, 2009. – 580 с.

17. Юринець Ю. Л. Забезпечення культурних прав громадян засобами адміністративного права: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.07 „Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право” / Ю. Л. Юринець. – К., 2010. – 16 с.